

رویکردهای تاریخی و اسلامی به جزاشناسی

اهداف جزا، انواع آن و تدابیر امنیتی

مقدمه

جزا شناسی به عنوان یکی از شاخه‌های مهم علم حقوق جزا، به بررسی و تحلیل نظام جزایی و تدابیر مختلف مربوط به آن می‌پردازد. اهمیت این علم در فهم صحیح و جامع از فرآیند اجرای عدالت و نحوه برخورد با مجرمان از طریق اعمال مجازات‌های قانونی است. مفهوم جزا در طول تاریخ تغییرات زیادی را تجربه کرده است، به طوری که امروزه نگاه به جزا تنها به عنوان ابزار انتقام و تنبیه نیست، بلکه با اهداف اصلاحی، تربیتی و اجتماعی نیز پیوند خورده است. در این مقاله، تلاش می‌شود تا به بررسی تاریخچه جزاها، اهداف و انواع آن‌ها، و همچنین تدابیر امنیتی مرتبط با جزا پرداخته شود. در نهایت، نتیجه‌گیری به تبیین اهمیت جزا در جامعه و تأثیر آن بر کاهش جرم و افزایش امنیت اجتماعی اختصاص خواهد داشت.

جزا به عنوان واکنش جامعه در برابر تخلف و نقض قوانین، دارای اهداف چندگانه‌ای است که از اصلاح مجرم تا ایجاد بازدارندگی و حفاظت از جامعه متغیر است. با گسترش دانش حقوقی و تلاش برای دستیابی به عدالت اجتماعی، فهم درست از مفاهیم جزا و تدابیر امنیتی به بخش اساسی در حقوق جزا تبدیل شده است. مقاله حاضر، نگاهی جامع به این مفاهیم و بررسی اجمالی جزاها و تدابیر امنیتی ارائه خواهد داد.

تاریخچه

در طول تاریخ، جوامع بشری همواره با مسئله جرم و مجازات مواجه بوده‌اند. با پیشرفت جوامع و شکل‌گیری حکومت‌های منسجم، نظام حقوقی نیز توسعه یافت و به تدریج مفهوم عدالت از انتقام شخصی به یک نظم قانونی و سیستماتیک تبدیل شد. در دوران امپراتوری‌های بزرگ مانند روم و بابل، قوانین مکتوب و تدوین‌شده‌ای برای مجازات جرایم ایجاد شد. در این دوره‌ها، مجازات‌ها از شکل انتقام‌های خودسرانه به سمت عدالت‌طلبانه و قانونی تغییر پیدا کردند. برای مثال، قانون حمورابی که یکی از نخستین مجموعه قوانین مکتوب است، به وضوح جزاهایی را برای جرایم مختلف تعیین کرده بود.

در قرون وسطی، کلیسا نقش تعیین‌کننده‌ای در اعمال مجازات‌ها داشت و بسیاری از این مجازات‌ها بر پایه آموزه‌های دینی و اصول اخلاقی کلیسا اجرا می‌شد. این دوره به دلیل شدت مجازات‌ها و تأکید بر کیفرهای جسمانی و روحانی شناخته می‌شود. با این حال، در دوران روشنگری نگاه به مجازات دستخوش تغییر شد؛ در این دوره، مجازات به عنوان ابزاری برای اصلاح و بازپروری مجرم در نظر گرفته شد.

در قرن نوزدهم و بیستم، با رشد دانش حقوقی و اجتماعی، مفاهیم جدیدی مانند حقوق بشر، عدالت ترمیمی و اصلاح و بازپروری مجرمین وارد سیستم‌های جزایی شدند. در این دوره‌ها، مجازات‌های جسمانی کاهش یافت و مجازات‌هایی مانند حبس و جریمه مالی به عنوان جایگزین‌های مناسب‌تری معرفی شدند. همچنین، تدابیر امنیتی نیز به عنوان ابزارهایی برای پیشگیری از وقوع جرم و حفاظت از جامعه در کنار مجازات‌ها معرفی شدند.

اسلام و جزاشناسی

اسلام به عنوان دینی جامع و کامل، فلسفه‌ای عمیق و هماهنگ درباره جزا و مجازات دارد که ریشه در آموزه‌های الهی و دستورات قرآنی دارد. در نگاه اسلامی، مجازات نه تنها به منظور اجرای عدالت بلکه به عنوان یک راهکار جامع برای حفظ نظم و سلامت جامعه و تربیت فردی در نظر گرفته شده است. جزا در اسلام بر اصول رحمت، عدالت و اصلاح استوار است و بر خلاف برخی رویکردهای انتقام‌جویانه، هدف اصلی آن تأدیب و تربیت است، نه انتقام‌گیری.

یکی از اصول مهم در فلسفه جزای اسلامی، تناسب میان جرم و مجازات است. این اصل ناشی از عدالت خداوندی است که همواره رعایت توازن میان جرم و جزا را تأکید می‌کند. مجازات در اسلام باید به گونه‌ای باشد که نه تنها حقوق جامعه و فرد را احیا کند، بلکه باعث عبرت دیگران نیز شود و زمینه تکرار جرم را از بین ببرد. همچنین اسلام تأکید دارد که مجازات به شکل تنبیهی صرف نیست، بلکه هدف از آن اصلاح فرد و جامعه است.

از دیدگاه اسلام، عدالت مفهومی کلیدی در تمامی احکام و مقررات است. به همین دلیل، حتی در اجرای مجازات نیز باید عدالت واقعی و بدون افراط و تفریط برقرار شود. همچنین انعطاف‌پذیری در مجازات‌ها با روش‌های عفو و توبه¹ در نظام اسلامی اهمیت ویژه‌ای دارد.² در این چارچوب، مجرم می‌تواند با توبه حقیقی از بسیاری از مجازات‌ها معاف شود که این نشان‌دهنده رحمت گسترده الهی است. عفو مجرم در بعضی مجازات‌های دارای جنبه حق العبدی مثل مجازات قصاص نیز نقش دارد.

اسلام علاوه بر تأکید بر عدالت، به آثار و نتایج اجتماعی و فردی مجازات نیز توجه دارد. یکی از اهداف مهم اجرای مجازات در اسلام، بازدارندگی از جرم و ایجاد امنیت اجتماعی است. اسلام با در نظر گرفتن نیازهای جامعه و فرد، نوعی ترکیب از رویکردهای سزاگرایانه و سودگرایانه را در پیش گرفته است. از یک سو، مجرم باید به دلیل استحقاق مجازات شود و عدالت اجرا شود، و از سوی دیگر، این مجازات باید آثار مثبتی مانند اصلاح فرد و جامعه، بازدارندگی و کاهش جرم را به همراه داشته باشد.

مجازات در اسلام تنها به دنیای مادی محدود نمی‌شود؛ بلکه یکی از جنبه‌های آن تطهیر فرد از گناه و آماده‌سازی او برای آخرت است. این عقیده در اسلام وجود دارد که تحمل مجازات در این دنیا می‌تواند از عذاب آخرت کاسته و فرد را از آثار گناه پاک کند.

بنابراین، فلسفه جزا در اسلام فراتر از صرف تنبیه مجرم است. این فلسفه بر اساس اصول رحمت، عدالت، و اصلاح استوار است و به دنبال برقراری تعادل در جامعه، اصلاح مجرم، جلوگیری از تکرار جرم و همچنین توجه به جنبه‌های معنوی زندگی انسان است.

اهداف جزاها

¹ نذیر، داد محمد (1394) حقوق جزای عمومی اسلام. چاپ دوازدهم، الفاروق، کابل، انتشارات حامد رسالت.
² ابن الهمام، کمال الدین محمد بن عبدالواحد (بی‌تا) فتح القدير، المكتبة الاميرية، مصر. و جعفری لنگرودی، محمدجعفر (1386) ترمینولوژی حقوق، تهران، گنج دانش، چاپ هجدهم.

اهداف جزاها در طول تاریخ و با توجه به شرایط اجتماعی، سیاسی و فرهنگی هر جامعه تغییر کرده است. اما در کل، می‌توان اهداف مجازات‌ها را به چهار دسته اصلی تقسیم کرد: هدف اخلاقی، هدف تنبیهی، هدف اصلاحی، و هدف حفاظت از جامعه.

1. **هدف اخلاقی:** یکی از قدیمی‌ترین اهداف مجازات، برقراری عدالت و اصلاح نظم اخلاقی جامعه است. این هدف بر اساس این ایده استوار است که مجرمان با ارتکاب جرایم، نظم اخلاقی جامعه را نقض می‌کنند و باید به‌واسطه مجازات، تعادل اخلاقی در جامعه بازگردانده شود. به بیان دیگر، مجازات به‌عنوان ابزاری برای اصلاح تخلفات اخلاقی و بازگرداندن توازن به جامعه استفاده می‌شود. فیلسوفانی مانند کانت به این جنبه از مجازات‌ها تاکید زیادی داشتند و معتقد بودند که جزا باید به‌عنوان یک واکنش طبیعی به تخلف از قواعد اخلاقی اعمال شود.

2. **هدف تنبیهی:** مجازات همواره به‌عنوان ابزاری برای تنبیه مجرمان به کار گرفته شده است. هدف تنبیهی مجازات به این معنی است که مجرمان با احساس درد و رنج ناشی از مجازات، از ارتکاب مجدد جرم خودداری کنند. این تنبیه نه تنها برای مجرم بلکه برای دیگران نیز باید درس عبرت باشد و از ارتکاب جرم جلوگیری کند. در واقع، مجازات با ایجاد ترس از عواقب جرم، به‌عنوان یک عامل بازدارنده عمل می‌کند.

3. **هدف اصلاحی:** در دوره‌های جدیدتر، با افزایش توجه به حقوق بشر و مفهوم اصلاح و تربیت، مجازات‌ها به‌گونه‌ای طراحی شده‌اند که هدف اصلی آن‌ها اصلاح مجرم و بازگشت او به جامعه باشد. در این دیدگاه، مجرمان افرادی هستند که نیاز به آموزش و تربیت مجدد دارند تا بتوانند به یک زندگی عادی و قانونمند بازگردند. برنامه‌های اصلاحی مانند مشاوره روان‌شناختی، آموزش مهارت‌های شغلی و اجتماعی و نظارت‌های پس از آزادی از جمله روش‌های اصلاح و تربیت مجرمین هستند.

4. **هدف حفاظت از جامعه:** یکی از مهم‌ترین اهداف مجازات، حفاظت از جامعه در برابر مجرمان است. این هدف به‌ویژه در مورد مجرمان خطرناک و کسانی که ممکن است به امنیت عمومی آسیب بزنند، اهمیت دارد. مجازات‌هایی مانند حبس یا تدابیر امنیتی مانند ممنوعیت از برخی فعالیت‌ها، به‌منظور جلوگیری از خطرات بیشتر برای جامعه اعمال می‌شوند. این هدف به‌طور مستقیم با امنیت عمومی و حفاظت از حقوق شهروندان مرتبط است.

خصوصیات و مشخصات جزاها

جزاها در سیستم حقوقی هر جامعه، دارای ویژگی‌ها و مشخصات خاصی هستند که آن‌ها را از سایر تدابیر حقوقی متمایز می‌کند. این ویژگی‌ها شامل موارد زیر می‌باشند:

1. **مشقت‌زا بودن جزاها:** یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های جزاها، سختی و مشقتی است که برای مجرم به همراه دارد. مجازات به‌گونه‌ای طراحی شده که برای مجرم ناپسند و غیرخوشایند باشد تا او از ارتکاب جرم مجدد منصرف شود. به بیان دیگر، جزا باید به نحوی باشد که مجرم را از نظر جسمانی، روانی یا اقتصادی تحت فشار قرار دهد.

2. **تحقیر آمیز بودن جزاها:** مجازات‌ها اغلب دارای جنبه‌ای تحقیرکننده هستند. این ویژگی به‌ویژه در مجازات‌هایی مانند زندان، تبعید یا کارهای اجباری بیشتر نمایان است. هدف از این تحقیر، نشان دادن نارضایتی جامعه از عمل مجرم و کاهش اعتبار اجتماعی او است.

3. **قابل پیش‌بینی بودن جزاها:** یکی دیگر از ویژگی‌های مجازات‌ها، معین و قابل پیش‌بینی بودن آن‌ها است. یعنی مجرمان باید بدانند که در صورت ارتکاب جرم، با چه نوع مجازاتی مواجه خواهند شد. این ویژگی به ایجاد امنیت حقوقی و جلوگیری از اعمال سلیقه‌ای و بی‌عدالتی کمک می‌کند.

4. **غیرقابل تجدید نظر بودن جزاها:** برخی از مجازات‌ها پس از صدور حکم، غیرقابل تجدیدنظر و تغییر هستند. به عنوان مثال، مجازات اعدام پس از اجرا غیرقابل برگشت است و بنابراین باید با دقت و احتیاط بیشتری اعمال شود. این ویژگی باعث می‌شود که قوه قضاییه در صدور احکام مجازات، مسئولیت‌پذیری بیشتری داشته باشد.

انواع جزاها

مجازات‌ها به‌طور کلی به سه دسته اصلی تقسیم می‌شوند: جزاهای جسمانی، جزاهای مالی و جزاهای سلب‌کننده آزادی. این دسته‌بندی‌ها بر اساس نوع و شدت مجازات و تأثیر آن‌ها بر مجرم و جامعه صورت می‌گیرد.

1. **جزاهای جسمانی:** این نوع مجازات‌ها به‌طور مستقیم بر بدن مجرم اعمال می‌شود. اعدام، قطع اعضای بدن و شلاق از جمله جزاهای جسمانی هستند که در برخی نظام‌های حقوقی مورد استفاده قرار می‌گیرند. این مجازات‌ها معمولاً برای جرایم سنگین و شدید مانند قتل یا خیانت به کشور اعمال می‌شوند.

2. **جزاهای مالی:** این نوع مجازات‌ها شامل جریمه‌های نقدی یا مصادره اموال مجرم است. جزاهای مالی به‌عنوان یکی از رایج‌ترین انواع مجازات‌ها، برای طیف گسترده‌ای از جرایم، از تخلفات کوچک تا جرایم اقتصادی بزرگ اعمال می‌شوند. هدف از این نوع جزاها، جبران خسارت وارده به جامعه یا فرد زیان‌دیده و همچنین تنبیه مالی مجرم است.

3. **جزاهای سلب‌کننده آزادی:** این نوع مجازات‌ها شامل زندان، تبعید یا حبس ابد است. زندان یکی از رایج‌ترین و شناخته‌شده‌ترین جزاهای سلب‌کننده آزادی است که برای جرایم مختلف از جمله جرایم خشن یا سازمان‌یافته اعمال می‌شود. هدف از این نوع مجازات‌ها، جدا کردن مجرم از جامعه و جلوگیری از آسیب‌رسانی بیشتر او به دیگران است.

تدابیر امنیتی

تدابیر امنیتی به‌عنوان ابزارهای مکمل در کنار مجازات‌ها، به‌منظور حفاظت از جامعه و جلوگیری از وقوع جرایم جدید اعمال می‌شوند. این تدابیر معمولاً برای افرادی که احتمال ارتکاب مجدد جرم توسط آن‌ها وجود دارد یا برای جلوگیری از جرایم بزرگ‌تر به کار گرفته می‌شوند. تدابیر امنیتی را می‌توان به چند دسته کلی تقسیم کرد:

1. **تدابیر سلب‌کننده آزادی:** مانند حبس موقت یا حبس تحت نظارت، این تدابیر به‌منظور کنترل و مراقبت از مجرمان بالقوه اعمال می‌شوند. این نوع تدابیر برای افرادی که تهدیدی جدی برای امنیت عمومی به شمار می‌آیند، استفاده می‌شود.
2. **تدابیر تحدیدکننده آزادی:** شامل محدودیت‌هایی بر آزادی حرکت و فعالیت مجرم است. به عنوان مثال، منع خروج از کشور، منع حضور در مکان‌های خاص، یا الزام به گزارش‌دهی منظم به مقامات قضایی می‌تواند از جمله این تدابیر باشد.
3. **تدابیر مالی و اقتصادی:** این نوع تدابیر شامل جریمه‌های مالی سنگین یا مصادره اموال می‌شود که هدف آن‌ها جبران خسارت‌های وارده به جامعه و جلوگیری از تقلبات و جرایم اقتصادی است.
4. **تدابیر نظارتی:** مانند نظارت‌های الکترونیکی یا مراقبت‌های روانی، به‌منظور کنترل رفتار مجرم و جلوگیری از تکرار جرم به کار می‌روند. این تدابیر معمولاً برای مجرمانی که پس از آزادی همچنان تحت نظارت قضایی قرار دارند، اعمال می‌شود.

نتیجه‌گیری

جزا به عنوان یکی از اصلی‌ترین ابزارهای حقوقی برای مقابله با جرم و ایجاد نظم و عدالت در جامعه، همواره در طول تاریخ مورد توجه قرار گرفته است. این مفهوم که از ابتدا به عنوان یک واکنش شدید و انتقام‌جویانه در برابر تخلف شناخته می‌شد، به تدریج با گسترش دانش حقوقی و اجتماعی به ابزاری برای اصلاح، بازدارندگی و حفاظت از جامعه تبدیل شده است.

در جوامع ابتدایی، مجازات‌ها بیشتر به شکل فیزیکی و تنبیهی اعمال می‌شدند و هدف اصلی آنها ایجاد ترس و وحشت در میان مردم بود. اما با گذر زمان و پیشرفت جوامع و در جوامع اسلامی، ظهور دین مبین اسلام، مجازات‌ها به سمتی رفتند که علاوه بر هدف تنبیهی، به اهداف دیگری نظیر اصلاح مجرم و اصلاح جامعه، جبران خسارت‌های اجتماعی و جلوگیری از وقوع مجدد جرم نیز توجه شد. در همین راستا، ظهور نظریه‌های جدید حقوقی مانند حقوق بشر و عدالت ترمیمی، باعث شد که مفهوم جزا به یک مفهوم چندوجهی تبدیل شود که علاوه بر مجرم، حقوق جامعه و افراد دیگر را نیز در نظر بگیرد.

امروزه، در بسیاری از کشورها، سیستم‌های حقوقی به گونه‌ای تنظیم شده‌اند که مجازات‌ها نه تنها به عنوان ابزار تنبیه، بلکه به عنوان ابزاری برای اصلاح و تربیت مجرمین عمل کنند. این امر نشان می‌دهد که جوامع مدرن به جای تمرکز صرف بر تنبیه، به دنبال ایجاد شرایطی هستند که مجرمان پس از تحمل مجازات، به جامعه بازگردند و به افراد مفیدی تبدیل شوند. از طرف دیگر، تدابیر امنیتی نیز به عنوان مکملی برای مجازات‌ها، نقش مهمی در حفاظت از جامعه و پیشگیری از وقوع جرم‌های جدید دارند.

همچنین، ارزیابی مستمر و بهبود سیستم‌های جزایی به عنوان یکی از ضرورت‌های هر جامعه مدرن تلقی می‌شود. بدون داشتن یک سیستم جزایی کارآمد و عادلانه، جامعه قادر نخواهد بود به‌طور مؤثر با جرایم برخورد کند و از حقوق شهروندان محافظت نماید. از این رو، ارتقای سیستم‌های حقوقی و

جزایی با توجه به نیازهای اجتماعی و فرهنگی هر جامعه، یکی از اولویتهای اساسی در زمینه حقوق جزا است.

با توجه به مطالب ارائه شده در این مقاله، می‌توان نتیجه گرفت که مجازات‌ها و تدابیر امنیتی باید با هدف تحقق عدالت، اصلاح مجرمین و حفاظت از جامعه تدوین و اعمال شوند. همچنین، جوامع باید همواره در جهت بهبود و به‌روزرسانی نظام‌های حقوقی خود تلاش کنند تا بتوانند با چالش‌های جدید مواجه شوند و امنیت و عدالت را برای همه اعضای جامعه تأمین کنند.

فهرست منابع

- نذیر، داد محمد (1394) حقوق جزای عمومی اسلام. چاپ دوازدهم، الفاروق، کابل، انتشارات حامد رسالت.
- ابن الهمام، کمال الدین محمد بن عبدالواحد (بی‌تا) فتح القدير، المكتبة الاميرية، مصر.
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر (1386) ترمینولوژی حقوق، تهران، گنج دانش، چاپ هجدهم
- دانش، حفیظ الله. جزا شناسی. کابل: انتشارات سیرت، ۱۳۹۷. شابک: ۲۰۳۷.
- "Philosophy of Punishment in Islam." Alislam.org, 2009.
<https://www.alislam.org/library/articles/Philosophy-of-Punishment-in-Islam.pdf>
- El-Awa, Mohamed 'Abdalla Selim. "The Theory of Punishment in Islamic Law: A Comparative Study." PhD thesis, University of London, School of Oriental and African Studies, 1972.
<https://eprints.soas.ac.uk/33822/1/11010612.pdf>
- Haleem, Muhammad Abdel, Adel Omar Sherif, and Kate Daniels, eds. Criminal Justice in Islam: Judicial Procedure in the Shari'a. New York: I. B. Tauris, 2003.
- Peters, Rudolph. Crime and Punishment in Islamic Law: Theory and Practice from the Sixteenth to the Twenty-First Century. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2005.
- Bassiouni, M. Cherif, ed. The Islamic Criminal Justice System. London: Oceana Publications, 1982.